

també el contrari del que pretenen, és a dir, reforçar els mites antigallecs tan comuns entre portuguesos i caure en una altra mena de castellanització sacrificant formes genuïnes a favor de «castelhanismos hoje correntes em português» (p. 220) que la Real Academia Galega ara mateix no accepta. Però el perjudici d'un projecte lusista no seria només per al gallec, sinó també per al portuguès, que «se veria, ele mesmo, triturado por um espanhol a que, noite e dia, estaria exposto» (p. 220).

La quarta i última part del llibre —«Sols i acompanyats»— es dedica a les formes lexicals exclusives del portuguès. I aquí la crítica de l'autor és cap a «l'higienisme lèxic», és a dir, la idea que determinats termes són inacceptables per vulgars, plebeus, antiquats i semblants. Sovint, aquests termes coincideixen amb el gallec, és a dir, són els més patrimonials. Tant ha estat l'interès de desvincular-se dels orígens del nord que fins i tot s'han proposat teories —completament desacreditades— com un origen àrab, o un de fenici, del portuguès. El darrer capítol reprèn la qüestió de la comunicació i l'oblit de Galícia, malgrat unes quantes iniciatives d'apropament, sempre inconstants. I constata que, de fet, som testimonis d'una nova fragmentació del portuguès, que al Brasil desenvolupa noves formes. I això, per al professor Venâncio, és una bona notícia.

En resum, es tracta d'un llibre extremament incòmode, especialment per al reintegracionisme gallec, però també per a la historiografia i la filologia portugueses. Un llibre apassionant, controvertit, directe, ple d'idees i de dades, que no defuig cap tema espinós, i a més a més divertit. Dificilment es pot demanar més.

Pere COMELLAS CASANOVA
Universitat de Barcelona

Referències bibliogràfiques

- BENOZZO, FRANCESCO / ALINELI, MARIO (2012). «Dalla linguistica romanza alla linguistica neoitalide», dins BENOZZO, F. *et al.* (ed.): *Culture, livelli di cultura e ambienti nel Medioevo occidentale. Atti del IX Convegno della Società Italiana di Filologia Romanza (Bologna, 5-8 ottobre 2009)*. Roma: Aracne, p. 165-203.
- FOIXÀ, JOFRE DE (12??): «Vers e regles de trobar». *Corpus des Troubadours*. Institut d'Estudis Catalans i Union Académique International. Disponible a: <https://trobadors.iec.cat/veure_d.asp?id_obra=1396>. [Consulta: 2 de març de 2020.]
- VERDAGUER, JACINT (2019): *Roser de tot l'any. Dietari de pensaments religiosos*, a cura de M. Carme Bernal i Creus. Folgueroles: Verdager Edicions / Societat Verdager, 554 p.

Tradicionalment, l'estudi de l'obra de Verdager s'havia centrat en les seves obres més ambiciosos, mentre que la producció verdageriana de motivació pastoral havia quedat en segon terme. Darrerament, però, els estudis verdagerians van il·luminant també aquesta àmplia part de l'*opus* verdagerià. En aquest context cal situar els últims Col·loquis Verdager organitzats per la Universitat de Vic o l'edició crítica del llibre *Càntics*, a cura de Joan Requesens. Forma part també d'aquest context la publicació de l'edició crítica del llibre *Roser de tot l'any* a cura de M. Carme Bernal en el marc de l'edició crítica de l'obra completa de Verdager que publica, del 1995 ençà, la Societat Verdager, primer a Eumo i des del 2013 a Verdager Edicions.

L'edició és fruit de la tesi doctoral de M. Carme Bernal, dirigida per Joaquim Molas i defensada a la Universitat de Barcelona l'any 2009. Gràcies a la minuciosa recerca de Bernal, sabem ara les circumstàncies precises de redacció de *Roser de tot l'any*, els objectius que movien Verdager a escriure aquesta obra, les diferències entre l'edició dels poemes a *La Veu de Catalunya* l'any 1893 (durant un any, Verdager hi va anar publicant una sèrie de poemes corresponents a cada dia de l'any, de manera que el llibre constituïa un dietari poeticoperiòdic iniciat l'1 de gener i acabat el 31 de desembre

d'aquell any) i l'aplec en forma de llibre l'any 1894... Bernal s'endinsa en la selva dels manuscrits verdaguerians, que, si normalment són confusos, en el cas dels que tenen a veure amb *Roser de tot l'any* constitueixen un autèntic trencacolls que la curadora, tanmateix, ha aconseguit dominar amb la màxima competència i encert. L'ampli llistat de manuscrits (p. 66-90) és un model de rigor i competència filològica el fruit de la qual és una edició crítica feta després de collacionar tot el que calia collacionar.

L'estudi introductorï permet posar llum sobre el període inicial del drama verdaguerià, especialment pel que fa a la seva incidència sobre el volum. Ens assabentem, per exemple, del control que Verdaguer tenia de la distribució dels seus llibres («Verdaguer es convertí en venedor i distribuïdor dels seus llibres», ens informa a la p. 17, amb el detall de la documentació que ho avala), del laboriós procés de confecció de l'obra i dels col·laboradors que hi intervenen, de la successiva evolució del poemari vers l'autoreferencialitat, del sentit que té per Verdaguer l'ús del camp semàntic de les flors a l'hora de titular els seus últims llibres (Bernal parla de poesia botanicoreligiosa, ja que, a més de *Roser de tot l'any*, Verdaguer publica *Flors del Calvari* i *Flors de Maria* i prepara *Brins d'espígol* i *Espines i flors*), de les fonts de l'obra, del paper importantíssim dels lemes amb què acompanya molts dels poemes (les p. 37-38, on Bernal explica les motivacions de l'ús dels epígrafs, em semblen modèliques)... Bernal destaca la modernitat de la proposta de Verdaguer atesa la preferència pel poema curt, suggestiu, senzill, tal com reclamaven crítics com Perés o Yxart i com acabarien fent poetes com Maragall o Mestres. Segons Bernal, Verdaguer inicialment pretenia oferir «un conjunt de meditacions a manera de *particula boni doni*, convertible si es vol en manual *ad usum* per a lectors de *La Veu de Catalunya*» (p. 46-47), però «acabà progressivament utilitzant-lo com a mitjà d'expressió de la seva vida quotidiana i, sobretot a partir del confinament a la Gleva, en un diari íntim que traduïa la tristesa de l'home menyspreat i acarat amb la pròpia solitud» (p. 47). D'altra banda, la curadora considera *Roser de tot l'any* «un model innovador del poema religiós» (p. 50) gràcies al «poema de formes breus, essencialitzades i de replegament místic sincer» (ibídem) que acrediten la modernitat de la proposta poètica de l'autor.

Personalment, temo que en alguns moments l'entusiasme pel text que edita duu Bernal a algunes exageracions o, si més no, a una certa manca de distància crítica. En aquest sentit, les consideracions sobre la modernitat de *Roser de tot l'any* crec que requereixen alguns matisos. Potser sí que formalment, i en comparació amb les grans construccions èpiques anteriors, la poesia intimista que Verdaguer hi presenta té alguns trets moderns, però la proposta ideològica dels textos i l'espiritualitat del tipus de *fuga mundi* que se'n deriva em sembla que es poden qualificar de moltes maneres, menys de modernes. També em sembla hiperbòlic dir que la col·laboració regular de Verdaguer amb *La Veu de Catalunya* enviant els versos de *Roser de tot l'any* fan de Verdaguer «molt més que un col·laborador extern: es podria parlar, almenys durant el 1893, d'un membre de l'equip de redacció» (p. 25). No és una afirmació sostenible. La freqüència amb què es publica en un mitjà no té res a veure amb ser membre de la redacció o ser un col·laborador extern. Òbviament, a *La Veu de Catalunya* Verdaguer no passa de ser-hi, també l'any 1893, un col·laborador absolutament extern. La feina en una redacció és una altra cosa.

Pel que fa a l'establiment del text i als criteris de transcripció, Bernal segueix els criteris establerts per Pere Farrés, Joaquim Molas, Ramon Pinyol i Ricard Torrents l'any 1988, amb algunes adaptacions. Per exemple, adopta la proposta de Pere Farrés de grafiar sempre *homes* i *verges*, en lloc d'*hòmens* i *vèrgens*, atès que el plural en *-ns* era més una imposició dels seus editors que una opció de Verdaguer, que fa el plural en *-s* en molts dels seus manuscrits. Tanmateix, al vers 9 del poema del 29 d'abril (p. 234) Bernal grafia *hòmens*, imagino que per error.

Cal lamentar el fet que l'aparat crític de l'edició quedi relegat a la web de Verdaguer Edicions «per raons tècniques de producció editorial», tal com informa una «Nota de l'editor» a l'inici del llibre. La responsabilitat d'aquesta decisió és, doncs, de Verdaguer Edicions, no pas de M. Carme Bernal. Més endavant (p. 98), ja al text de Bernal, s'informa que l'aparat crític també es pot consultar dins el text de la tesi doctoral de la curadora. En el seu llibre *Criticar el text. Per a una metodologia de l'aparat crític d'autor* (2015, Lleida: Aula Màrius Torres i Pagès Editors, p. 39-47), Joan R. Veny-Mesquida recull les diferents ubicacions que pot tenir l'aparat crític en una edició crítica: dins el text, al costat del text, a pàgina acarada, en volum a part, a peu de pàgina, al final del text o en apèndix a l'obra. Les estudia una a una

i, pel que fa a l'última opció, és a dir, la publicació de l'aparat en apèndix al final de l'obra, en diu el següent: «La relegació de tot l'aparat d'una edició en apèndix significa la victòria del *publisher* sobre l'*editor*, del criteri econòmic sobre el científic, i representa un triple menyspreu: cap a l'aparat mateix, sobretot, perquè el condemna a l'ostracisme, a la no-lectura, a la no-consulta: a la seva mort, en definitiva, com a "text" que és; cap a l'*editor*, que hi ha esmerçat moltes hores i esforços i veu com el *publisher* posa traves perquè aquesta feina sigui fèrtil, i també, és clar, cap al lector, a qui es posa davant d'un escull que sols pot salvar la més incondicional de les militàncies ecdòtiques» (p. 44). Verdaguer Edicions (que no és una editorial comercial convencional, sinó l'editorial de la Fundació Jacint Verdaguer) ha fet un pas endavant en la invisibilització de l'aparat crític: l'ha tret del llibre i l'ha relegat a la web de l'editorial, «des d'on us el podreu descarregar i/o consultar en línia», diu la «Nota editorial». ¿Segur? El volum publicat serà accessible a les biblioteques d'aquí a dos-cents anys. ¿Ho serà també la web de Verdaguer Edicions? Sigui com sigui, les paraules de Veny-Mesquida aplicades a una relegació de l'aparat crític molt menor a la que ha fet ara Verdaguer Edicions són prou clares i fan sobrer qualsevol altre comentari.

El text establert es presenta amb una anotació molt útil, plena d'encerts. Bernal detecta la major part de fonts dels lemes (alguns, molt difícils de localitzar) i moltes de les fonts implícites dels poemes. A part de les fonts clàssiques (la Bíblia, la patristica, els clàssics cristians, la tradició literària occidental, etc.), hi ha un gran nombre de llibres de pietat, d'espiritualitat, de teologia, hagiografies, etc., d'autors molt menors, que Verdaguer va consultar i que expliquen molts dels seus versos. Localitzar aquesta mena de fonts requereix una erudició i una perseverança fora de mida, i Bernal ha assumit el repte amb el màxim rigor i encert. L'existència de la biblioteca personal de Verdaguer conservada a la Biblioteca de Catalunya hi ajuda, evidentment, però que la biblioteca sigui accessible no significa que localitzar les fonts sigui una tasca fàcil, ja que es tracta d'una biblioteca de sis mil volums dispersada dins el fons de la Biblioteca de Catalunya, com assenyala Bernal (p. 38). La curadora ha sabut treure partit d'un material immens i de consulta molt laboriosa. Gràcies a aquesta feinada, el lector pot constatar que Verdaguer es documenta a fons per escriure la seva obra poètica, fins i tot la que aparentment és escrita amb més ambició pastoral que literària.

L'anotació de Bernal també és molt generosa en aclariments terminològics i lingüístics en general, cosa que facilita molt la comprensió del text. També són molt útils les remissions a altres obres de Verdaguer quan el text tracta temes que l'autor ja havia tractat o tractaria en el futur en altres obres. En aquest punt, el domini de Bernal sobre tota l'obra de Verdaguer és total, incloent-hi textos verdaguerians molt dispersos i circumstancials.

Algunes notes revelen, des del meu punt de vista, el mateix entusiasme acrític amb el text que assenyalava a propòsit de l'estudi introductori. El poema del 12 de gener (p. 120), per exemple, diu així:

De mon cor feu-ne un bressol
per vostre fill, oh Maria,
bressau-l'hi de sol a sol,
refilau-li a l'amor mia
la cançó del rossinyol
a l'estrelleta del dia.

La primera nota de Bernal a aquest poema diu així: «Verdaguer presenta en forma de pregària o de poema-joguina una escena de tendra proximitat maternal.». Em sembla una manera molt elegant de presentar un poema pietós d'una carrincloneria difícilment digerible. Naturalment, no puc pretendre que Bernal llegeixi un poema com el lleigeixo jo. Em consola, tanmateix, trobar en el poema de l'11 de febrer (p. 151) una nota on Bernal recull el parer de Ricard Torrents qualificant un poema similar al comentat d'«idiHi ensucrat» on la màgia escènica «no evita el *kitsch*». Carrincloneria, ensucrament, *kitsch*..., són termes que s'han fet servir per caracteritzar gran part de la poesia verdagueriana de temàtica religiosa. Bernal pot estar-hi d'acord o no, però hauria sigut positiu que s'enfrontés al problema directament. ¿Aporta alguna cosa, Verdaguer, a la renovació del llenguatge religiós? Més enllà de l'interès

erudit, ¿el text sobreviu a la seva circumstància? ¿Pot aportar res als assedegats d'esperit? ¿Podem aspirar a llegir *Roser de tot l'any* com un text capaç d'alimentar espiritualment els lectors d'avui, o ens hem de limitar a veure-hi un document d'època?

Les lectures que Bernal ofereix del text a les notes a peu de pàgina tendeixen a subratllar els lligams amb la biografia de l'autor. El fet d'haver pogut datar amb precisió (gràcies a la seva minuciosa recerca) la major part dels poemes permet a la curadora lligar els poemes amb el que sabem de la biografia de l'autor. L'opció és legítima i, anant cas per cas, molt convincent, però tenint en compte el context bibliogràfic (la bibliografia verdagueriana ha tendit tradicionalment a l'hiperbiografisme), potser hauria sigut interessant introduir altres claus de lectura que anessin més enllà de la biografia. Altrament, hi ha el perill que l'obra verdagueriana, tal com la presenten els verdagueristes, s'acabi convertint en una mena de baluerna autoreferencial (Sam Abrams va parlar fa anys, provocadorament, dels «deliris de la indústria verdagueriana»).

L'edició es completa amb un útil annex documental i la bibliografia emprada. A la bibliografia, caldria esmenar la duplicació del títol *L'integrisme a Catalunya*, de Casimir Martí i Joan Bonet i Baltà, referenciat per Bonet i per Martí (a més, a la referència de Martí s'omet el nom del coautor).

No puc passar per alt tampoc la tria d'il·lustracions: totes tenen un gran interès en el marc de l'edició de *Roser de tot l'any*, i a més es presenten perfectament digitalitzades i reproduïdes. Cal agrair-ho.

Pel que fa als aspectes formals, a més dels ja assenyalats cal lamentar un nombre de problemes gens negligibles. Alguns són responsabilitat de l'editorial. El llibre s'edita amb la mateixa maqueta que va dissenyar Jordi Cornudella per a tota la col·lecció, una maqueta elegant com tot el que fa Cornudella. Tanmateix, en l'aplicació de la maqueta al volum *Roser de tot l'any* s'hi han esllavissat un nombre d'errates força superior al que és habitual: sagnat erroni en el llistat d'il·lustracions, particions de paraules a final de línia mal fetes, falta de sistematicitat a l'hora de posar o no versaletes en el cognom dels autors citats a les notes a peu de pàgina o a l'hora d'invertir o no la seqüència nom-cognom, quantitat molt alta de dobles espais entre paraules (molt freqüent a les notes a peu de pàgina dels poemes, però també, i això és més greu, molt freqüent en el text verdaguerià editat, que queda enlletgit per aquest motiu), problemes en l'ús de la negreta, problemes en l'alienació dels textos, canvis del cos de lletra en alguns versos, errates d'escriptura no corregides, notes duplicades, notes mal col·locades... Un exemple d'una sola pàgina, la 95, que concentra quatre errates força visibles: línia 7: «una formaben viva» (manca un espai); línia 25: «Respecter a» (sobra una *r*); línia 28: «s'ha consignata a» (sobra una *a*); línia 38: «S'ha respectat també les desinències» (falta *n* al verb). A la p. 167 hi ha una nota al títol de tres línies que apareix dues vegades, una sota l'altra. A la p. 182, la nota al v. 1 és una repetició de la nota al v. 1 que apareix al poema de la pàgina anterior, que és l'únic lloc on hauria de ser aquesta nota. M'abstinc de continuar. M. Carme Bernal ha dedicat molts anys de la seva vida a preparar l'edició crítica de *Roser de tot l'any*. La seva feina es mereixia una edició més acurada.

Hi ha encara altres problemes formals dels quals no podem responsabilitzar el *publisher* exclusivament. N'assenyalo alguns. El text de Verdaguer conté moltes al·lusions bíbliques que Bernal fa bé de localitzar i explicitar. Tanmateix, la manera que té d'al·ludir a la Bíblia té alguna cosa d'incongruent i d'extravagant. D'entrada, a les «Abreviatures bibliogràfiques» que dona a l'inici (p. 11) crea una abreviatura molt insòlita (en el sentit que no té tradició, que jo sàpiga): «LB». El significat és «*La Bíblia montserratina*». A part de l'ús impropri de la cursiva (els textos sagrats es grafien sense cursiva, i això inclou el terme *Bíblia* i els diferents llibres que la componen, que en l'edició que ressenyo apareixen sempre en cursiva), afegir-hi «montserratina» implica que cada cop que en el text el lector hi trobi LB hi ha d'entendre «*La Bíblia montserratina*», d'acord amb la indicació del llistat d'abreviatures. Si es fa una lectura del text, però, resulta que la major part de les vegades a les notes s'hi diu: «LB montserratina» o «LB de Montserrat» («de Montserrat», per cert, em sembla molt més adequat que «montserratina» per una simple qüestió de registre i de tradició), cosa que resulta redundant si «LB» ja inclou «montserratina» (exemples: p. 116, 121, 131, 136, 144, 145, 146, 149, 155, 166, 172, 174, 178, 180...). No hi falten, a més, notes on «LB» fa al·lusió senzillament a la Bíblia en qualsevol edició, com quan a la nota de la p. 111 es diu «Des de LB fins a Orígenes i Bernat de Claravall», on LB vol dir la Bíblia, en qualsevol versió. O el mateix a la p. 256: «La tradició religiosa del terebint, un arbre que apareix a LB.» I en algun

lloc es prescindeix de l'abreviatura i es diu simplement: «que la Bíblia de Montserrat tradueix per...» (p. 117). Sense cap mena de dubte, aquesta última forma sense abreviatures hauria sigut molt més adequada i no hauria generat cap problema. També em sembla una manera extravagant de citar la Bíblia una referència com aquesta (p. 166): «És citat per Jaume en un passatge de *Epístola catòlica* (4,6), dins “El pecador és enemic de Déu” i també per *1Pere* (5,5)». Que les epístoles de Jaume són anomenades *catòliques* (també ho és la primera de Pere, citada a la mateixa frase) és una qüestió de terminologia bíblica irrellevant per al lector de la nota, com també ho és el títol de la secció «El pecador és enemic de Déu» proposat per la Bíblia de Montserrat per al passatge de Jaume 4,4-12, un títol purament editorial, que no forma part del text canònic i que no s'acostuma a citar mai. Hauria sigut molt més senzill, entenedor i congruent haver fet les dues referències d'aquesta manera: «És citat per Jaume 4,6 i per *1Pere* 5,5». O fins i tot així: «És citat per Jm 4,6 i per *1Pe* 5,5». Una edició crítica s'adreça a un lector culte per a qui una abreviatura bíblica convencional no pot suposar cap dificultat.

Per acabar amb la qüestió de les abreviatures, alguns problemes més: al llistat d'abreviatures hi manca l'abreviatura *DLab*, força utilitzada a les notes per al·ludir al Diccionari Labèrnia (per exemple, a les p. 191, 260 i 480); en una nota del text (p. 31) es crea una abreviatura (AUSA) que després no es torna a utilitzar; a la mateixa pàgina i més endavant (per exemple, a la p. 155), el llibre *Mossèn Cinto a la Gleba*, de Joan Torrent i Fàbregas, apareix amb l'abreviatura *MCLG*, i, cosa encara més greu, sovint hi ha una confusió entre Joan Torrent i Josep Tarré: a la p. 155, per exemple, es vol citar Josep Tarré, però se cita un inexistent Joan Tarré i el seu llibre *Mossèn cinto a la Gleba*, amb la paginació, però, de l'obra de Tarré (confusions similars entre Torrent i Tarré a les p. 162 i 398).

Hi ha en el text moltes badades fruit de la reducció de la tesi al llibre, que ha implicat supressió de capítols, canvis en la denominació de capítols... En aquests casos, Bernal hauria d'haver-se assegurat que totes les remissions internes eren congruents. El lector que consulti, per exemple, la p. 32, veurà que per a un determinat tema se'l remet al capítol inclòs «*infra*» titulat «La recepció del llibre». Si va baixant, tal com indica l'*infra* esmentat, arribarà a la p. 57, on se'l torna a remetre a «La recepció del llibre», aquest cop sense indicar si *infra* o *supra*, però dues pàgines més endavant (p. 59) torna a aparèixer la remissió a «La recepció del llibre», aquest cop «*supra*». I encara a la p. 537 tornem a llegir: «vegeu *supra*, apartat “La recepció del llibre” de l'Estudi preliminar». Però per més amunt i avall que vagi en la lectura del llibre, el capítol «La recepció del llibre» no el trobarà. El mateix passa quan, a la p. 97, es remet el lector a «l'apartat “Mètrica” de l'estudi preliminar»; aquest apartat en el llibre tampoc no hi és, només es pot consultar a la tesi, com es desprèn de la nota 52 de la p. 42. Més sort tindrà el lector de la p. 56 a qui li interessi la remissió «*supra*» al capítol «Fonts i instruments bibliogràfics», perquè l'acabarà trobant a les p. 35-39; això sí, amb un altre títol («Les fonts de *Roser de tot l'any*»).

Una altra incongruència, no sé si imputable a l'editor o al *publisher*: el text de l'estudi introductor i de les notes adopta la restricció dels diacrítics aprovada el 2016 per la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans; tanmateix, el text de Verdaguer apareix amb els diacrítics avui suprimits. És una qüestió purament ortogràfica, i si els criteris d'edició són els d'adaptar les lliçons formals a la normativa actual sempre que aquesta adaptació sigui purament ortogràfica i no tingui conseqüències prosòdiques, l'adaptació hauria d'haver inclòs els últims canvis normatius. I més si aquests canvis són adoptats a l'estudi introductor i a les notes de la curadora.

En qualsevol cas, els problemes assenyalats en cap cas invaliden la molt bona feina feta per M. Carme Bernal. De fet, cal felicitar-se pel fet que el verdagerisme posi el focus sobre tota la producció de Verdaguer, també la considerada fins avui menor. I és que, menor o no, l'edició de Bernal demostra que Verdaguer treballava els seus llibres de pietat i intimisme espiritual amb la mateixa ambició i esforç (documentació, redacció, esmenes, noves versions, articulació en forma de llibre, etc.) que la seva obra èpica. Bernal demostra que, per Verdaguer, un llibre com *Roser de tot l'any* no era una obra menor. Avui, gràcies a l'estudiosa, podem llegir-la amb els elements necessaris per contextualitzar-la i valorar-la adequadament.

Ignasi MORETA
Universitat Pompeu Fabra